

ODABRANA DELA ŽOZEA SARAMAGA

SVETLARNIK
PRIČE S OVOG I S ONOG SVETA
STOLEĆE U ALENTEŽU
SEDAM SUNACA I SEDAM LUNA
GODINA SMRTI RIKARDA REIŠA
KAMENI SPLAV
POVEST O OPSADI LISABONA
JEVANĐELJE PO ISUSU HRISTU
SLEPILO
SVA IMENA
PEĆINA
UDVOJENI ČOVEK
ZAPIS O PRONICLJIVOSTI
SMRT I NJENI HIROVI
PUTOVANJE JEDNOG SLONA
KAIN
HELEBARDE, HELEBARDE, KREMENJAČE, KREMENJAČE

PUTOVANJE KROZ PORTUGALIJU
MALE USPOMENE
U PRVOM LICU

MALE USPOMENE

ŽOZE SARAMAGO

S portugalskog preveli
Jasmina Nešković i Jovan Tatić

■ Laguna ■

Naslov originala

José Saramago
AS PEQUENAS MEMÓRIAS

Copyright © 2006, José Saramago
All rights reserved.
Translation copyright © ovog izdanja 2017, LAGUNA

*Za Pilar, koja se još nije bila rodila, i koju sam
toliko dugo čekao.*

Prevod ove knjige finansirao je „Kamoiš“ – Institut za saradnju
i jezik, I. P.
Obra publicada com o apoio Camões – Instituto da Cooperação
e da Língua, I. P.

© Kupovinom knjige sa FSC oznakom pomažete razvoj projekta
odgovornog korišćenja šumskih resursa širom sveta.

NC-COC-016937, NC-CW-016937, FSC-C007782

© 1996 Forest Stewardship Council A.C.

Neka te uvek vodi ono dete koje si nekada bio.

KNJIGA POUKA

Selo zovu Azinjaga, i tu se nalazi, što bi se reklo, od osvita nacije (dobilo je tapiju još u trinaestom veku), ali od te dične starine ništa nije ostalo, osim reke koja prolazi tik uz njega (pretpostavljam još od nastanka sveta), i koja, barem dokle dobacuje moje kratko sećanje, nikada nije menjala tok, iako se iz korita izlila bezbroj puta. Na manje od kilometar od poslednjih kuća koje se nalaze tamo prema jugu, Almonda, jer to je ime reke koja protiče kroz moje selo, uliva se u Težo, kojem je (ili kome je, ako mi je dozvoljeno da se tako izrazim) pomagala, u proteklim vremenima, svojim skromnim mogućnostima, da plavi svoje vodoplavne obale kad god se iz tmastih oblaka sliju zimske obilne kiše i brane su pod navalom te silne vodurine morale da ispuštaju višak nakupljene vode. Zemlja je ravna, glatka kao dlan, bez ikakvih uzvisina i udolina koje bi orografija zabeležila, a to malo brana koje su sagrađene više su služile da usmere vodenu maticu tako da ne izazove štetu nego da zadrže

moćnu navalu poplava. Još od davnih vremena ljudi koji su se rodili i živeli u mom selu srodili su se s rekama koje su im na kraju oblikovale ličnost, Almonda, koja teče nadomak njihovih nogu, Težo, tamo malo dalje, donekle zaklonjen iza gustiša topola, jasenova i vrba koji prate njegov tok, i jedna i druga, iz ovih ili onih razloga, uvek prisutne u porodičnim sećanjima i pričama. U tom kraju došao sam na svet, odatle su me, kada još nisam imao ni dve godine, moji roditelji, trbuhom za kruhom, odveli u Lisabon, gde se drugačije osećalo, razmišljalo i živelo, kao da je okolnost mog rođenja bila posledica neke slučajne sudbinske greške koja se još uvek mogla ispraviti. Ali nije bilo tako. Niko nije primetio da je dete već pustilo vitice i korenje, bio sam nežno seme koje je imalo vremena da oseti to tlo pod svojim tanušnim i nesigurnim nogama i od njega primi, zauvek, iskonski beleg zemlje, tog pokretnog dna ogromnog vazdušnog okeana, tog blata, čas suvog, čas vlažnog, prožetog biljnim i životinjskim ostacima, otpacima svega i svačega, kamenih opiljaka, smrvljenih u prah, raznoraznih i kaleidoskopskih tvari koje su prošle kroz život i u život se vratile, baš kao što se vraćaju sunca i meseci, poplave i suše, hladnoće i žege, vetrovi i zatišja, boli i radosti, bića i ništavilo. Jedino sam ja znao, iako nisam znao da znam, da je u nečitim slojevima sudbine i u slepom vijuganju slučaja bilo zapisano da ću morati da se vratim u Azinjagu da bih se napokon rodio. Tokom mog detinjstva, prvih godina dečastva, to siromašno i zaostalo selo, opasano žuborom vode i šumorom zelenila, sa niskim kućama okruženim srebrnosivkastim maslinjama, katkad opaljeno letnjim suncem, katkad skočanjeno ljutim mrazom ili potopljeno vodom koja ulazi u kuće,

bilo je kolevka u kojoj sam dozreo, torba u koju se mali kengur povukao da bi se ovaplotio, na svoju sreću, a možda i nesreću, u tiho, povučeno, usamljeno biće, jedino koje si i mogao postati.

Znalci kažu da je selo nastalo i da je raslo duž jednog puteljka, onoga što se na portugalskom kaže *azinhaga*, naziv koji potiče od arapske reči *as-zinaik*, „uzana ulica“, što u doslovnom smislu u vreme kada je nastajalo nije ni moglo da bude, jer je ulica, bilo da je uzana ili široka, uvek ulica, dok jedan puteljak nikada ne može da bude više od prečice, krivaja kojom se brže stiže tamo kuda smo naumili, i uglavnom bez većih namera da postane duža. Ne znam kada su u našem kraju preovladale masline, ali ne sumnjam, jer su tako naši stari prenosili ono što su čuli, da su neki od najstarijih maslinjaka prevalili, najmanje, dva ili tri veka. Ali neće više. Čitavi hektari maslinjaka bili su nemilosrdno srađeni sa zemljom pre nekoliko godina, posečeno je na stotine hiljada stabala, iščupali su ih iz korena, ili su ostavili staro korenje da istrune, isto ono koje je iz naraštaja u naraštaj punilo lampe svojim uljem i davalo ukus jelima. Za svako iščupano stablo masline, Evropska zajednica platila je odštetu vlasnicima, uglavnom velikim zemljoposjednicima, a danas, umesto tajanstvenih i pomalo zastrašujućih maslinjaka iz doba mog detinjstva i dečastva, umesto izuvijanih stabala, prekrivenih mahovinom i lišajima, punih rupa u kojima su se skrivali gušteri, umesto svoda grana načičkanih crnim maslinama i pticama, pred očima nam se pruža ogromno, jednolično, beskonačno polje hibridnog kukuruza, čije su sve stabljike iste visine, možda čak i sa istim brojem vlasi kukuruzne šaše, a danas-sutra možda i sa istim

rasporedom i istim brojem klipova, možda i sa istim brojem zrna na svakom klipu. Ne žalim se, ne kukam nad nečim što mi nikada nije ni pripadalo, samo pokušavam da objasnim da taj krajolik nije moj, da se nisam na tom mestu rodio, da nisam tamo odrastao. Svi znamo da je kukuruz jedna od najvažnijih žitarica, mnogima važnija od maslinovog ulja, i ja sam kao momče, u vreme kada sam stasavao, hodio kroz tadašnja kukuruzišta, iza radnika koji su ga brali, sa platnenom torbom oko vrata i pabirčio. Priznajem, međutim, da sada kada se toga sećam, osećam neko zlobno zadovoljstvo, neku osvetu koju nisam ni tražio ni želeo, nego mi je sama pala u krilo, kada čujem seljane kako kažu da je bila greška, velika glupost, što su iščupali stare maslinjake. Ali ne treba plakati ni za prolivenim maslinovim uljem. Sada mi govore da se ponovo sade masline, ali neke koje će ma koliko dugovečne, uvek ostati male. Rastu mnogo brže a plodovi se lakše беру. Ne znam samo gde će gušteri da se denu.

Ono dete koje sam nekada bio nije *videlo* predeo onako kao što pokušava da ga zamisli odrastao čovek u koga se izrodilo. Dete, dok je bilo dete, naprosto se *stapalo* s predelom, bilo je deo njega, nije ga dovodilo u pitanje, nije govorilo niti razmišljalo ovim ili sličnim rečima: „kakav divan predeo, kakav očaravajući pogled, kakav divan vidik!“ Naravno, kada se pelo na crkveni toranj ili na vrh jasena, njegove mlade oči umele su da prepoznaju i uživaju u prostranstvu koje se pred njim prostiralo, ali ipak treba reći da je njegova pažnja uvek radije uočavala i posvećivala se stvarima i bićima koja su u blizini, onome što mu je nadohvat ruke, onome što mu se nudilo kao nešto što je, iako toga nije bilo svesno, htelo da shvati i

utisne u svoj duh (izlišno je i napominjati da dete nije znalo da u sebi nosi slično blago), bilo da je reč o zmiji koja gmiže, mravu koji nosi klas žita, svinji koja jede iz valova, žabi koja skakuće na svojim krivim nogama, ili pak kamenu, paukovoju mreži, brazdi koju je napravilo ralo, napuštenom gnezdu, suzi smole koja se sliva niz stablo breskve, inju koje svetluca u travi. Ili reci. Mnogo godina kasnije, rečima odraslog čoveka u koga se pretvorio, mladić će napisati pesmu o toj reci – o skromnoj rečici, danas zagađenoj i smrdljivoj – u kojoj se kupao i po kojoj je plovio. Nazvao ju je *Protopoema*, i ovde je navodim:

*Iz zamšenog klupka sećanja, iz tame slepih čvorova,
izvlačim jednu slobodnu nit.*

*Lagano je oslobađam, iz straha da je ne pokidam.
Duga je to nit, zelena i plava, miriše na glib, i gipka
je kao živo blato.*

To je reka.

Teče mi kroz prste, sada već vlažne.

*Sva njena voda mi protiče kroz raširene dlanove, i
najjednom više ne znam da li se te vode rađaju iz
mene ili k meni teku.*

*Nastavljam da izvlačim, ali ne više samo sećanje,
nego i svoje telo iz reke.*

*Po mojoj puti plivaju barke, a ja sam i barke i nebo
koje ih prekriva, i visoke topole lagano klize po
skliskoj površini mojih očiju.*

*Kroz moje vene plivaju ribe i vrludaju između dve
vode kao nejasni zov sećanja.*

Osećam snagu u rukama i štap koji ih produžava.

*Na dno reke i mene, spušta se kao lagano i postojano
kucanje srca.*

Sada je nebo bliže i promenilo je boju.

*Sada je zeleno i zvonko jer se sa grane na granu budi
ptičji pev.*

*I kada se u tišaku zaustavi barka, moje golo telo bli-
sta na suncu, pod sjajem pod kojim se zari voda.*

*Tu se stapaju u jednu jedinu istinu zbrkana sećanja
pamćenja i obris koji najednom izranja iz budu-
ćeg vremena.*

*Jedna ptica bez imena spušta se iz nigdine i sleće tiho
na pramac barke.*

*A ja nepomičan, čekam da se sva voda oboji u plavo
i da mi ptice sa grana kažu zašto su topole tako
visoke, a njihovo lišće šumno.*

*Tada barka i reka poprimaju oblik čoveka i spuštam
se dalje ka rumenilu rukavca okruženog oštrim
sabljama šiblja.*

*Tamo ću na tri pedlja dubine zabiti svoj štap, do
živog kamena.*

*Nastaće tada iskonska tišina kada se ruke s rukama
spoje.*

I onda ću znati sve.

Ne zna se sve, nikada se ne zna sve, ali ima trenutaka kada smo skloni da poverujemo da možemo da saznamo sve, možda zato što su nam u tom trenutku prepuni duša, svest i um, ili ono nešto što nas koliko-toliko čini ljudima. S nasipa posmatram vodu koja se jedva kreće, tu vodu skoro ustajalu, i namah mi se javi besmislena pomisao da bi sve moglo da bude kao što je nekada bilo kad bih ponovo mogao u nju da zaronim svoje golo dečačko telo, kada bih mogao ponovo u moje sadašnje ruke da uzmem

dugačak i vlažan štap ili negdašnja žuborna vesla i da odgurnem, po glatkoj površini vode, starinsku barku koja me je nosila do granica sna jednog bića koje sam nekada bio i koje sam ostavio nasukano negde u vremenu.

Kuća u kojoj sam rođen više ne postoji, ali ne osećam zbog toga nikakvu žalost, jer se ne sećam ničega iz vremena dok sam živio u njoj. U gomili šuta nestala je i ona druga, sirotinjska čatrlja mojih babe i dede po majci, Žozefe i Žeronima, ona koja je čitavih deset ili dvanaest godina bila moj neprikosnoveni dom, čarobna čaura koja je predstavljala zametak svih onih presudnih promena koje nastaju kad se dete preobražava u momčića. Ali i taj gubitak je odavno prestao da me boli, jer, zahvaljujući obnoviteljskoj moći sećanja, mogu u svakom trenutku da podignem njene bele zidove, da posadim maslinu koja je bacala senku na ulaz, da otvorim i zatvorim njena niska vrata i dvorišnu kapiju kraj koje sam jednom spazio malu sklupčanu zmiju, mogu, kad god mi se prohte, da uđem u svinjac i posmatram prasiće kako sisaju ili da odem u kuhinju da iz krčaga u jedno olupano lonče natočim vodu kojom ću po hiljaditi put tog leta utoliti žeđ. A onda kažem baki: „Bako, idem malo da prošetam.“ Na to će ona „Samo ti idi“, i ne opominje me da se čuvam, jer su odrasli u ono vreme imali više poverenja u mališane koje su odgajali. Stavim u torbu parče proje, šaku maslina i suvih smokava, uzimam štap ako usput budem morao da se branim od nekog nasrtljivog psa, i izlazim. Nemam baš mnogo izbora: reku i skoro neprohodno rastinje koje skriva i štiti njene obale, ili maslinjake i oštre strnjike obranog kukuruza, a mogu i da se zaputim kroz guste čestare jasika, bukvi, jasenova i topola nizvodno duž

Teža, posle mesta gde se vode Amonde spajaju s njim, ili, naposljetku, prema severu, gde se na pet-šest kilometara od sela nalazi Paul du Bokilobo, jezero, rit, bara, koje je stvoritelj pejzaža zaboravio da ponese sa sobom u raj. Nije bilo mnogo izbora, naravno, ali za jedno snuždeno dete, jednog dečaka koji je bio sklon snatrenjima a često obuzet i setom, ta četiri mesta predstavljala su čitav svet, a možda i svako od njih, ponaosob. Mogla je ta pustolovina da potraje satima, ali nikad se nije završila pre nego što je postigla svoj cilj. Prolaziti sam pod žarkim suncem kroz prostrane maslinjake, prokrčiti put kroz žbunje, stabla, šikare, puzavice koje su plele guste, gotovo neprobojne zidove na obalama dveju reka, sedeti na nekom hladovitom proplanku i slušati tišinu šume koju samo na mahove narušava poj ptica i škripanje granja na vetru, prelaziti preko močvare skakanjem s grane na granu žalosnih vrba koje rastu iz vode, nisu, mora se reći, podvizi vredni posebnog pomena u ova naša vremena, u kojima je, već sa pet ili šest godina, svako dete odraslo u civilizovanom svetu, ma koliko se slabo kretalo i bilo lenjo, već bilo na Marsu i spržilo ko zna koliko zelenih čovečuljaka koji su mu se isprečili na putu, već je desetkovalo strašnu vojsku mehaničkih zmajeva koja je čuvala zlato u Fort Noksu, već je u paramparčad rasturilo kralja tiranosaure, već se spustilo bez skafandera i podmornice do najdubljih podmorskih spilja, već je spasilo čovečanstvo od udara strašnog meteora koji je pretio da uništi Zemlju. Nasuprot tako veličanstvenim podvizima, dečaci iz Azinjage mogao je samo da se uzveru do samog vrha dvadeset metara visokog jasena, ili skromnije, ali sigurno ukusnije, da se popne na dvorišnu smokvu, rano izjutra,

da ubere još orošene plodove i isisa, kao proždrljiva ptica, mednu slast iz njihove nutrine. Ruku na srce, nije to bilo bogzna šta, ali vrlo je verovatno da se famozni heroj koji je porazio tiranosaure ne bi usudio ni da uhvati guštera golim rukama.

Uvek će se naći neko ko će ozbiljno tvrditi, potkrepljujući svoje mišljenje nekim klasičnim citatom, da je krajolik duševno stanje, što bi, rečeno običnim rečnikom, značilo da utisak koji na nas ostavlja posmatranje nekog predela uvek zavisi od promenljivosti raspoloženja, da li smo vedri ili turbobni u trenutku dok nam se predeo prostire pred očima. Ne bih se usudio da u to posumnjam. Pretpostavlja se, dakle, da je duševno stanje isključivo pravo punoletnih, odraslih, osoba koje su već u stanju da manje ili više vešto barataju složenim predstavama, jer ih treba pažljivo i podrobno razmotriti i definisati. Takvim stvarima se bave odrasli, koji smatraju da znaju sve. A ovog žutokljunca, na primer, niko nije pitao kakvo mu je bilo duševno stanje i kakve vibracije je zabeležio seizmograf njegove duše kada ga je, još po mraku, jedne nezaboravne zore, izašavši iz konjušnice gde je spavao s konjima, po čelu i licu i čitavom telu i još negde dublje, dotakla najblištavija belina meseca kakvu ljudsko oko još nikada nije videlo. Kao i šta je osetio kada je, već po suncu, dok je terao svinje po brdima i dolovima na povratku sa vašara gde je prodao skoro sve, primetio da gazi po nekakvoj gruboj kaldrmi, po kamenim pločama poređanim bez reda, čudnovato otkriće na jednoj pustopoljini koja je delovala kao da njome niko nije hodio od pamtiveka. Tek mnogo kasnije, nakon mnogo godina, shvatiće da je zapravo hodao po ostacima rimskog drumu.

Međutim, sva ta čudesa, kako moja tako i onih starmalih putnika kroz virtuelne svetove, ne mogu se ni porediti s onim što sam doživio kada sam pred zalazak sunca krenuo iz Azinjage, iz babine i dedine kuće (imao sam tada petnaestak godina), i uputio se u jedno daleko selo, tamo negde na drugoj obali Teža, gde je trebalo da se nađem sa devojkom u koju sam mislio da sam zaljubljen. Na drugu stranu reke prevezao me je jedan stari čamdžija zvani Gabrijel (seljani su ga zvali Gravijel), sav rumen od sunca i rakije, nalik na nekog sedog gorostasa, krupan kao Sveti Hristifor. Dok sam ga čekao, sedeo sam na daskama pristaništa koje smo zvali luka, na našoj obali i slušao zvuk vesala koja su udarala o površinu vode okupanu poslednjim zracima sunca. Dok se on lagano približavao, meni je sinulo (da li zbog mog duševnog stanja?) da mi se upravo dešava nešto što nikada neću zaboraviti. Malo iznad luke na drugoj strani uzdizao se ogromni platan pod kojim je stado volova s obližnjeg imanja dolazilo da odrema. Odmah sam se zaputio preko njiva, taraba, voda, bara, kukuružišta, poput nekog veštog lovca koji prati trag neke retke zverke. Spustila se noć, u tišini polja čuli su se samo moji koraci. Da li je moj pohod bio uspešan ili ne ispričaću malo kasnije. Bila je igranka, vatromet, mislim da sam krenuo iz sela negde oko ponoći. Pun mesec, ne toliko sjajan kao onaj prethodni, obasjavao je sve uokolo. Pre nego što sam stigao do mesta gde je trebalo da skrenem i zaputim se prečicom, uzani put kojim sam išao kao da se prekidao, kao da se sakrio iza jedne visoke živice i preda mnom se preprečilo jedno usamljeno visoko drvo, tamno, crno naspram prozirnog noćnog neba. Iznenađeno je zaduvalo vetar. Nakostrešile su se nežne vlati trave,

zalelujao zelene oštrice šaša i namreškao mutnu barsku vodu. Kao neki talas, uzdigao je ispruženo granje drveta, popeo mu se uz stablo šumoreći, a onda je, najednom, lišće prema mesecu okrenulo svoje naličje i cela bukva (bila je to bukva) osula se belinom do samog vrha. Bio je to samo tren, samo jedan tren, ali sećanje na njega ostaće u meni koliko god mi bude dato da živim. Nije bilo tiranosa, marsovaca ili mehaničkih zmajeva, ali činjenica je da je neki meteor proleteo nebom (lako je to zamisliti), ali čovečanstvo, kako će se kasnije ispostaviti, nije bilo ni u kakvoj opasnosti. Posle dugog pešačenja, još mnogo pre svitanja, obreo sam se usred polja pred jednom kolibom od granja i slame, a u njoj sam našao komad bajate proje koja mi je pomogla da zavaram glad. Tu sam i zaspao. Kada sam se probudio u prvi osvit zore i izašao trljajući oči u svetlu izmaglicu kroz koju su se jedva nazirala okolna polja, osetio sam u sebi, ako me sećanje ne vara, i ako sada to ne izmišljam, da sam se tada napokon rodio. Bilo je krajnje vreme.

Otkud taj moj strah od pasa? Otkud ta moja opčinjenost konjima?

Zazor koji i dan-danas, uprkos nekim dobrim nedavnim iskustvima, jedva uspevam da suspregnem kada se nađem pred nekim nepoznatim predstavnikom pseće sorte, siguran sam da vodi poreklo od one silne panike koju sam osetio, sa otprilike sedam godina, kada sam u prvi sumrak, kada su već gorele prve ulične svetiljke, ulazio u zgradu u Ulici Fernaa Lopeza, na Saldanji, gde smo delili stan sa još dve porodice, najednom su se otvorila vrata i iz njih je izleteo, kao najgora azijska ili afrička neman, komšijski vučjak koji je, da bi opravdao svoje ime, počeo da me juri, dok se njegov razjareni lavež razlegao na sve strane, a ja sam siromah, sav očajan, pokušavao da ga zavaram bežeći između drveća kako sam najbolje znao i umeo, i dozivao upomoć. Pomenutim komšijama, koje mogu tim imenom da nazovem samo zato što su stanovali u istoj zgradi, a ne zato što su bili na ravnoj nozi sa

sirotinjom koja je obitavala u mansardi na šestom spratu, što je bio naš slučaj, trebalo je više vremena da pozovu psa nego što bi osnovno ljudsko saosećanje to podrazumevalo. Za to vreme, ako me pamćenje ne vara, ako ga ne mute poniženje i strah, vlasnici psa, mladi, uljudni, doterani (bila su to komšijska deca, mladić i devojka), smejali su se ko lud na brašno, kao što se u ono doba još uvek govorilo. Zahvaljujući mojim hitrim dečaćkim nogama, ker nije uspeo da me sustigne, a pogotovo ne da me ujede, a možda to i nije bila njegova namera, pre bi se reklo da se i on uplašio od mene kada sam banuo na vrata. Po svojoj prilici, uplašili smo se jedan drugog. U ovoj priči najčudnije je to što, ma koliko ona zvučala banalno, kad god prolazim pored nekih vrata, imam utisak da me pas, baš onaj pas, čeka da mi skoči za vrat... Znam to, ne pitajte me kako znam, ali znam.